

Bartosz Czarnecki

TURYSTYKA JAKO CZYNNIK ROZWOJU MIASTA

Bartosz Czarnecki, dr hab. inż. arch., prof. PB – Politechnika Białostocka

adres korespondencyjny:

Wydział Architektury

ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok

e-mail: b.czarnecki@pb.edu.pl

TOURISM AS A CITY DEVELOPMENT FACTOR

SUMMARY: The aim of the paper is to examine tourism as a development factor of cities. It presents a systematic overview and specifics of the touristic cities. The author has focused on quality as one of the main aspect in characteristics of touristic cities so and managing qualities of the cities development. The systematics of cities are based on defined categories of tourism, scale of the cities and the role of tourism between other economic activities in the cities. The categories of the descriptive criteria presented in the paper are connected to each other. Descriptive method and short case studies were used in the research. The results are presented as short characteristics of each of identified category of touristic cities, description of tourism as development factor and short characteristics of touristic towns of Podlasie Region, except the systematic overview mentioned above.

KEYWORDS: tourism, touristic towns, development, development factors

---

Wstęp

Turystyka jest względnie nową gałęzią gospodarki. Choć na przykład wyjazdy turystyczno-letniskowe do Sopotu datują się już na XVI wiek¹, to jednak turystyka w skali mogącej mieć wpływ na rozwój miast, regionów czy krajów zaczęła się kształtować w okresie zaawansowanej industrializacji i związanej z nią urbanizacji, a więc w ostatniej ćwierci XIX wieku.² Najbardziej oczywista forma turystyki mająca na celu rekreację, związana z ówczesnym hasłem powrotu do natury, wiązała się z eksploracją i wykorzystywaniem walorów przyrody oraz środowiska naturalnego. Wyjazdy turystyczne, których celem były miasta w pierwszej kolejności były związane z panującą od okresu romantyzmu wśród zamożnych warstw społecznych modą na kulturę antyczną, a więc kierunkiem tych wyjazdów były przede wszystkim miasta Italii, a także Grecji oraz innych krajów basenu Morza Śródziemnego. Ważnym i popularnym celem wyjazdów turystycznych była również Wenecja, a także Paryż. Tekst zawiera propozycję klasyfikacji miast turystycznych, głównie pod względem czynników, które mają wpływ na ich rozwój, a także analizę najważniejszych z tych czynników.

Miasta turystyczne – kwestia definicji

Pojęcie „miasta turystyczne” należy uznać za pewien skrót myślowy, czy też szerokie uogólnienie. Jest ono odpowiednie w przypadku, gdy podróże turystyczne klasyfikujemy jako ogół podróży kończących się w miejscu podjęcia i trwających nie dłużej niż rok³, a więc zgodnie z obowiązującą definicją tego pojęcia. Swoją rolę mają tu zatem także przyjazdy służbowe, a więc takie, których głównym celem nie jest wykorzystanie czasu wolnego. Jednak nawet wówczas, głównie w przypadku gdy przyjazdy te trwają dłużej niż jeden dzień, zwłaszcza z punktu widzenia gospodarczego, również wykorzystywana jest typowa dla obsługi turystów infrastruktura, taka jak baza noclegowa, gastronomiczna czy nawet rozrywkowa lub rekreacyjna. Zatem, gdy próbuje się bardziej szczegółowo analizować kwestię turystyki z punktu widzenia miast, okazuje się, że najlepiej opisuje ją funkcja obsługi przyjezdnych. Jako jeden z głównych wyróżników miast z taką funkcją podaje się to, że „przeważająca część ludności przebywa w nich czasowo”.⁴ Wśród takich miast wymienia się:⁵ miasta ośrodki lecznictwa

¹ Już od starożytności podróżowano w celach religijnych.

² Regionem o najwcześniejszej relatywnie masowo rozwijającej się funkcji turystycznej na ziemiach polskich była Galicja, od Podhala po okolice Lwowa.

³ Zgodnie z klasyfikacją UNWTO – Światowej Organizacji Turystyki.

⁴ J. Beaujeu-Garnier, G. Chabot, *Zarys geografii miast*, Warszawa 1971, s. 198.

⁵ Ibidem, s. 198 i dalsze.

(miasta sanatoriów, miasta-zdrowiska), miasta rekreacyjne, ośrodki wypoczynkowe i turystyczne (kąpieliska nadmorskie, ośrodki turystyki górskiej, miasta słońca), miasta emerytów. Ale kryteria klasyfikacji miast turystycznych nie ograniczają się jedynie do sfery funkcjonalnej i w jej ramach profilu oferty turystycznej.

Specyfika miast turystycznych

Wiele aspektów funkcjonowania turystyki, a jednocześnie typowa dla miast koncentracja aktywności, w tym także z nią związanych powoduje, że miasta, w których turystyka występuje co najmniej jako jedna z kilku istotnych funkcji, wykazują trudne do pominięcia elementy charakterystyki, które są wynikiem oddziaływania turystyki właśnie. Do składowych charakterystyki takich miast należy zaliczyć: czasowe przebywanie znaczącej grupy użytkowników przestrzeni miasta, wagę czynnika jakościowego jako kryterium oceny różnych walorów miasta, sezonową fluktuację aktywności związanej z turystyką i wreszcie specyficzną konfliktowość wiążącą się z obecnością turystów.

Analiza elementów specyfiki funkcjonowania miast turystycznych pozwala na opis poszczególnych z nich:

- A. **Czasowe przebywanie w nich względnie dużych grup osób.** W przypadku miast mniej popularnych lub takich (zwłaszcza dużych), gdzie obsługa przyjezdnych występuje wraz z wieloma innymi funkcjami, będzie to udział mniejszy, w przypadku zaś popularnych, zwykle niewielkich kurortów, może on w skali roku wielokrotnie przewyższać liczbę stałych mieszkańców.⁶ Oczywiście stawia to proporcjonalne wymagania w odniesieniu do wyposażenia, głównie w bazę noclegową. Jest to też wyzwanie związane z koniecznością zapewnienia wykorzystania tej bazy w związku z problemem sezonowości.⁷
- B. **Sezonowość funkcjonowania miasta turystycznego.** Powoduje ona problemy związane z fluktuacją liczby użytkowników bazy noclegowej, sanatoryjnej, gastronomicznej, a także handlu oraz infrastruktury technicznej. Wiąże się to siłą rzeczy z niestabilnością liczby miejsc pracy, a także sezonowym dużym obciążeniem infrastruktury drogowej, obniżającym atrakcyjność oferty miasta, ale przede wszystkim powodującym pogorszenie w sezonie warunków życia mieszkańców, które wraca do normy wraz z końcem sezonu turystycznego.
- C. **Czynnik jakościowy**⁸. Istotny element przewagi konkurencyjnej miast turystycznych. W warunkach cywilizacji postindustrialnej czynnik jakościowy jest bardzo istotny w ogóle. Ale miasta turystyczne były pierwszymi, w któ-

⁶ Przykładem są małe kurorty nadmorskie, jak miejscowości Mierzei Helskiej, Łeba czy miejscowości Pomorza Zachodniego.

⁷ Patrz: sezonowość funkcjonowania miasta turystycznego.

⁸ Dotyczy on oczywiście wszystkich miejsc o potencjale turystycznym, nie tylko miast.

rych był on decydujący (jeśli funkcja turystyczna była wiodąca) i tak też jest dzisiaj. Dotyczy to kilku różnych aspektów, takich jak:

- poziom jakości walorów, stanowiących o atrakcyjności turystycznej miasta (w zależności od sytuacji: walory naturalne i/lub walory przyrodnicze, walory dziedzictwa kulturowego, walory uzdrowiskowe lub inne rekreacyjne oraz związane ze spędzaniem czasu wolnego, w tym specyficzne elementy infrastruktury na przykład rozrywkowej lub gastronomicznej). Poziom popularności jest oczywiście rzeczą zmienną i uwarunkowaną różnymi czynnikami, w tym wieloma zewnętrznymi⁹, jednak atrakcyjność walorów, które stanowią bazę dla funkcji turystycznej jest tu podstawą atrakcyjności miasta dla turystów.¹⁰ Ich zniszczenie lub obniżenie poziomu jakości, przekładającego się na wspomnianą atrakcyjność, prowadzi do obniżenia lub zanegowania atrakcyjności turystycznej miasta;
- poziom jakości (także dostępność wiążąca się z dostosowaniem ilościowym do liczby odwiedzających) oferty związanej z obsługą ruchu turystycznego (gastronomicznej, noclegowej, infrastruktury transportowej)¹¹;
- podaż i poziom oferty towarzyszącej – kulturalnej, rozrywkowej, rekreacyjnej;
- poziom ładu społeczno-polityczno-gospodarczego. Branża turystyczna nie lubi zagrożeń przestępczością, działaniami zbrojnymi, niestabilności politycznej oraz gospodarczej. Miejsca, które w tym zakresie nie mogą zapewnić odpowiedniego poziomu oraz stabilności, tracą w konkurencji z innymi miejscami turystycznymi, przynajmniej w odniesieniu do turystyki masowej.¹² Dotyczy to także miast turystycznych.

D. Konfliktogenność turystyki, szczególnie pola konfliktów na linii stali mieszkańcy – turyści. Konflikty te mają głównie charakter konfliktów funkcjonalnych, zwłaszcza tam, gdzie pojawiają się uciążliwości dla mieszkańców (na przykład hałas lokali rozrywkowych lub zatory na ulicach i drogach) albo gdy turyści nie mogą korzystać z walorów dla których przybyli (woń zwierząt gospodarskich zakłócająca przebywanie na świeżym powietrzu, niegdysiejsze rozbieżności interesów plażowiczów i rybaków).¹³

⁹ Jak na przykład kaprysami mody, poziomem lub nagłośnieniem zagrożeń bezpieczeństwa w danym regionie świata lub dostępnością transportową.

¹⁰ Por. M. Czarnecki, *Kreowanie przestrzeni – a rozwój turystyki*, w: W. Czarnecki (red.) *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwania XXI wieku*, Białystok 2007, s. 101, 102.

¹¹ Por. P. Biskupski, R. Barek, *Czaplinek miasto turystyczne – wartości przestrzeni w procesie rewitalizacji*, w: W. Czarnecki (red.) op. cit., s. 139.

¹² Por. B. Czarnecki, *Crime-friendly spatial solutions as a measure of urban tourist quality improvement – aspects of identification of crime-friendly spatial solutions*, w: R. Przybyszewska-Gudelis (red.), *Transformation of historical cities' functions in the context of tourism and sustainability*, Bydgoszcz 2012, s. 75-82.

¹³ Por. B. Marchwicka, *Sustainable living standards within economically demanding historical urban structure – tourists vs. residents. The case of Gdynia centre*, w: R. Przybyszewska-Gudelis (red.), op. cit., s. 275-284.

Miasta turystyczne - próba klasyfikacji

Mając pogląd na temat charakterystyki miast turystycznych oraz ich specyficznych cech, należy podjąć próbę ich klasyfikacji. Zaczynając od źródła, czyli walorów, można podzielić miasta turystyczne na:

- **miasta historyczne, miasta dziedzictwa** (atrakcyjne elementy dziedzictwa, specyfika wynikająca z reliktowych form oraz treści) (Wenecja, Rzym, Florencja, Kazimierz Dln., Kraków, Sandomierz, Tykocin)¹⁴;

Fotografia 1

Wenecja. Miasto historyczne

Źródło: autor.

- **miasta - bazy** przy atrakcyjnych walorach naturalnych i/lub przyrodniczych (Zakopane, Sopot, Garmisch Partenkirchen, Mikołajki), zwykle związane też z funkcją rekreacyjną¹⁵;

¹⁴ W zakresie dziedzictwa kulturowego istotę atrakcyjności stanowi zwykle unikatowość, odrębność wynikające z odległości czasowej momentu powstania i/lub z cech lokalnej tożsamości. Por. np. K. Szarejko, *Dziedzictwo kulturowe zasobów przestrzennych wsi kaszubskiej a jakość produktu turystyki wiejskiej*, w: W. Czarnecki (red.) op. cit., s. 198.

¹⁵ W tym przypadku wyjątkowo często władze miasta nie mają wpływu na stan głównego waloru, który decyduje o kondycji gospodarczej miasta.

Fotografia 2
Zakopane jest główną bazą wypadową w Tatry

Źródło: autor.

- **miasta uzdrowiskowe** (Karlove Vary, Baden Baden, Krynica, Ciepłocinek);
- **metopolie turystyczne** – tygle atrakcji (Paryż, Londyn, Nowy Jork, Amsterdam, Tokio);

Fotografia 3
Amsterdam jako metropolia turystyczna

Źródło: autor.

- **miasta wielkiego eventu** (miasta targów, miasta kongresowe, czasowe: EXPO, Igrzyska olimpijskie, mistrzostwa piłkarskie);
- **ośrodki religijne** (Lourdes);
- **miasta stworzone specjalnie dla turystyki** (Las Vegas)¹⁶.

Ze względu na wielkość można podzielić miasta turystyczne, na małe, średnie, duże oraz metropolie.

Wielkie, zwłaszcza międzynarodowe wydarzenia niekiedy zmieniają miejsca ich organizacji, głównie mniejsze miasta, zapewniając im globalną promocję. Częściej jednak są powodem kłopotów finansowych i problemów z zagospodarowaniem infrastruktury przygotowanej dla wielkiej liczby użytkowników.

Fotografia 4
EXPO 2015 w Mediolanie

Źródło: autor.

Podział miast turystycznych ze względu na ich wielkość wiąże się z podziałem pod względem miejsca funkcji turystycznej w życiu miasta. Podział w tym drugim zakresie jest w dużej mierze zależny od wielkości miast:

- miasta jednej funkcji – funkcji wyspecjalizowanej (zwykle miasta małe, dominacja funkcji turystycznej (Kazimierz Dolny), często w formule uzdro-

¹⁶ Por. A. Kłopotowska, *Próżny turysta Deana MacCannella*, w: W. Czarnecki (red.) op. cit., s. 71.

wiskowej lub sanatoryjnej, (Krynica), w tym miasta, gdzie turystyka była funkcją miastotwórczą (Las Vegas);

- miasta, w których turystyka jest jedną z funkcji wiodących – miasta mniejsze i średnie (Augustów, Sopot);
- miasta, gdzie funkcja turystyczna jest jedną z wielu.

Zatem klasyfikacja miast turystycznych związana jest z charakterem walo-rów, które są powodem przybywania turystów, z wielkością miasta oraz z miejscem funkcji turystycznej wśród innych funkcji, jakie pełni miasto.

Turystyka jako czynnik rozwoju miasta

Miejsce turystyki wśród czynników rozwojowych miasta związane jest szczególnie z ostatnią z wymienionych klasyfikacją miast turystycznych. Wiodąca rola tej funkcji wiąże się zwykle z miastami, w których jest ona funkcją dominującą, a to dotyczy głównie miast małych lub mniejszych-średnich. Miasta takie zwykle szczególnie mocno dotyka aspekt sezonowości turystyki i w okresach pozasezonowych zmagają się z problemem utrzymania miejsc pracy. W miastach uzdrowiskowych i sanatoryjnych sezonowość łagodzi system dofinansowania kuracji ze środków publicznych, który zakłada kierowanie kuracjuszy na leczenie w ciągu całego roku. Podobnie, w tej grupie miast najostrzej występują sytuacje konfliktowe pomiędzy turystami, a mieszkańcami, z tym że dotyczy to przede wszystkim tych miast, w których napływ turystów w sezonie jest duży. Stawia to szczególnie wysokie wymagania władzom samorządowym w zakresie sprostania napływowi turystów w sezonie, a poza nim łagodzenia skutków wyhamowania gospodarczego oraz prowadzenia przygotowań do kolejnego sezonu.

Czynnik turystyczny w mniejszych miastach w przeszłości przynosił modernizację techniczno-cywilizacyjną i istotnie wspomagał rozwój infrastruktury technicznej oraz społecznej. Turystyka przybliżyła świat, zwłaszcza do prowincjonalnych miast, mobilizuje do modernizacji, sprzyja upowszechnianiu wzorców modernizacyjnych, ale tym samym przyczynia się zwykle do niszczenia tych relikwów materialnych i niematerialnych, które nie odpowiadają aktualnym potrzebom.

W pozostałych grupach miast oczywiście oddziaływanie turystyki jako czynnika rozwoju jest mniejsze, czasem przez mieszkańców widziane głównie przez pryzmat uciążliwości, bez widocznych przejawów korzyści.

Turystyka sprzyja kierowaniu uwagi władz samorządowych w stronę jakościowych aspektów zarządzania miastem oraz jego rozwojem. Ważna jest jakość przestrzeni, poziom jakości wszelkiego rodzaju usług, dobry stan środowiska, również atrakcyjność, w tym dobry stan utrzymania przynajmniej najbardziej reprezentacyjnych miejsc w mieście. Jest tu szczególne miejsce dla programów rewitalizacji.¹⁷ Być może dlatego jednym z pierwszych polskich miast, które

¹⁷ Por. P. Biskupski, R. Berek, *Czaplinek miasto turystyczne – wartości przestrzeni w procesie rewitalizacji*, w: W. Czarnecki (red.) op. cit.

w sposób kompleksowy zaczęły realizować działania rewitalizacyjne był Sopot. Dbłość o poziom jakości przestrzeni i sprawność zarządzania może być też czynnikiem przyciągającym inwestorów, a także istotnym aspektem, który należy uwzględnić w działaniach promocyjnych.

Miasta turystyczne Podlasia

Obszar województwa podlaskiego, na który w uproszczeniu składają się Białostoczczyzna z północną częścią Podlaskiego Przełomu Bugu, Ziemia Łomżyńska z częścią Kurpi oraz Suwalszczyzna z Pojezierzem Augustowskim, jako obszar wybitnie rolniczy, z dość rozproszonymi obiektami dziedzictwa kulturowego, do niedawna nie kojarzył się z turystyką. Właściwie jedynym, ale za to rozpoznawalnym w Polsce miastem turystycznym był i jest Augustów jako baza wypadowa do jezior Pojezierza Augustowskiego i Kanału Augustowskiego. Długo też poziom wyposażenia tego miasta w obiekty obsługi ruchu turystycznego był dość skromny, jeśli nie liczyć ośrodków wypoczynkowych nad jeziorami, plaży oraz portu białej floty. Ostatnie 25 lat to długa droga podnoszenia poziomu jakości przestrzeni miasta, jej estetyki, a także wyposażenia w obiekty obsługi ruchu turystycznego. Należy zaliczyć do nich hotele i pensjonaty, obiekty gastronomiczne, różnego rodzaju usługi, w tym wypożyczalnie sprzętu i organizatorów imprez turystycznych, przystanie żeglarskie, nieudane architektonicznie Centrum Informacji Turystycznej na Rynku Zygmunta Augusta, a także różne lokale rozrywkowe.

Główne atrakcje województwa podlaskiego, podobnie jak wspomniane pojezierze, to dość spektakularne i rozległe obszary cennej przyrody. Należą do nich przede wszystkim Puszcza Białowieska, Dolina Biebrzy, Dolina Narwi, Przełom Bugu i Pojezierze Suwalskie. W związku z ograniczeniem działalności wielu funkcjonujących w czasach PRL branż i zakładów, naturalną, chociaż nie łatwą drogą poszukiwania źródeł rozwoju było dążenie do wykorzystania wspomnianych walorów. Również miasta, w tym związane z tymi obszarami, zaczęły poszukiwać sposobów wykorzystania tego potencjału. Można tu zatem wymienić Goniądz, Tykocin, Łapy, Suraż, Ciechanowiec, Drohiczyn i Mielnik, jako miasta rozwijające funkcję baz obsługi w zakresie turystyki dolin Biebrzy, Narwi oraz Bugu. Supraśl, Czarna Białostocka, a nawet tradycyjnie dotąd przemysłowa Hajnówka zaczęły poszukiwać możliwości wykorzystania potencjału, jaki wynika z położenia na terenie lub w sąsiedztwie Puszczy Białowieskiej, a w przypadku dwóch pierwszych mniej znanej Puszczy Knyszyńskiej. Wreszcie Supraśl i Tykocin to miejsca docelowej turystyki kulturowej ze względu na obecność i względne, jak na Podlasie, nagromadzenie elementów dziedzictwa kulturowego, atrakcyjnych turystycznie. Wciąż niewykorzystany turystycznie potencjał wydają się mieć Rajgród i Sejny, które funkcjonują w cieniu większych, bliżej położonych centrum kraju i bardziej znanych miast regionu.

Również inne miasta i miejscowości regionu prowadzą działania, w tym inwestycje, mające na celu podniesienie atrakcyjności turystycznej, poprawę wizerunku oraz promocję, uzupełnianie wyposażenia w niezbędną infrastrukturę, poprawę dostępności transportowej, wreszcie tworzenie i promowanie produktów turystycznych. Przykładami, poza rozwojem prywatnej bazy noclegowej, jest powstawanie przedsiębiorstw oferujących organizację turystyki (spływów rzekami), tworzenie punktów informacji turystycznej, organizacja, głównie w sezonie, imprez kulturalnych oraz o charakterze ludowo-regionalnym, mających przyciągnąć odbiorców oraz wesprzeć promocję miast i miejscowości oraz gmin lub powiatów. Samorządy zaczęły zwracać uwagę na estetykę przestrzeni publicznych, zwłaszcza tych najbardziej reprezentacyjnych: rynków, głównych ulic. Mniej lub bardziej udanie przeprowadzane są remonty, modernizacje, wymiana nawierzchni oraz wyposażanie w obiekty małej architektury. Przykładem jest wykonana już prawie 10 lat temu rewaloryzacja ul. 3 Maja w Supraślu, a także trwające tam już długo prace studialno-projektowe nad przebudową Rynku.

Podstawą większości inwestycji są oczywiście głównie środki z funduszy Unii Europejskiej, ponieważ samorządy regionu nie cierpią na nadmiar środków własnych. Obiekty noclegowe to sposób wielu mieszkańców na dywersyfikację lub całkowitą zmianę kierunku pozyskiwania dochodów. Często, ale już głównie na obszarach wiejskich przyjmuje to formę gospodarstw agroturystycznych, faktycznych lub tylko z nazwy.

Podsumowanie

Grupa miast turystycznych jest zróżnicowana. Aspekty tego zróżnicowania odzwierciedlają różne kryteria, według których można dokonywać ich klasyfikacji. Specyfika miast turystycznych wynika z czasowej obecności odbiorców oferty turystycznej, z konieczności ciągłego zdobywania na nowo tych odbiorców, z wpływu aspektu sezonowości, a także jakościowego charakteru walorów turystycznych, co stawia szczególne wymagania w kontekście ich utrzymania i dbałości o nie. Funkcja turystyczna przynosi wiele korzyści w sferze pozaekonomicznej. W odniesieniu do małych miast, często peryferyjnych, „przybliża” miasto do świata, co miało szczególnie duże znaczenie w okresie przed erą elektronicznych środków przekazu. Miasta, które nie posiadają oczywistych, powszechnie rozpoznawalnych walorów turystycznych, muszą szczególnie umiejętnie zabiegać o turystów. W takiej sytuacji jest większość miast turystycznych Podlasia.

Literatura

- Beaujeu-Garnier J., Chabot G., *Zarys geografii miast*, Warszawa 1971
- Biskupski P., Barek R., *Czaplinek miasto turystyczne – wartości przestrzeni w procesie rewitalizacji*, w: W. Czarnecki (red.), *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*, Białystok 2007
- Czarnecki B., *Crime-friendly spatial solutions as a measure of urban tourist quality improvement – aspects of identification of crime-friendly spatial solutions*, w: R. Przybyszewska-Gudelis (red.), *Transformation of historical cities' functions in the context of tourism and sustainability*, Bydgoszcz 2012
- Czarnecki M., *Kreowanie przestrzeni – a rozwój turystyki*, w: W. Czarnecki (red.) *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*, Białystok 2007
- Kiełczewska-Zalewska M., *Geografia osadnictwa*, Warszawa 1976
- Kłopotowska A., *Próżny turysta Deana MacCannella*, w: W. Czarnecki (red.) *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*, Białystok 2007
- B. Marchwicka, *Sustainable living standards within economically demanding historical urban structure – tourists vs. residents. The case of Gdynia centre*, w: R. Przybyszewska-Gudelis (red.), *Transformation of historical cities' functions in the context of tourism and sustainability*, Bydgoszcz 2012
- Szarejko K., *Dziedzictwo kulturowe zasobów przestrzennych wsi kaszubskiej a jakość produktu turystyki wiejskiej*, w: W. Czarnecki (red.), *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*, Białystok 2007
- Zaniewska H., Barek R., *Atrakcyjność turystyczna miasteczek wielkopolskich – potencjalne wartości a rzeczywistość*, w: W. Czarnecki (red.), *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*, Białystok 2007